

ОСНОВИ НАРОДНОЇ МЕДИЦИНИ ПРИ ВИКЛАДАННІ ПРЕДМЕТІВ У ВИЩИХ МЕДИЧНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ УКРАЇНИ (Огляд літератури)

- ¹І. С. Чекман, д. мед. н., проф., чл.-кор. НАН і НАМН України, зав. каф. фармакол.
- ¹Н. О. Горчакова, д. мед. н., проф. каф. фармакол.
- ²Т. П. Гарник, д. мед. н., проф., зав. каф. фітотер., гомеопат. і біоенергоінформ. мед.
- ²В. А. Туманов, д. мед. н., проф., зав. каф. фармакол., клін. фармакол., фармац.

- ¹Національний медичний університет ім. О. О. Богомольця, м. Київ
- ²ПВНЗ «Київський медичний університет УАНМ»

При інтеграції України у світовий та європейський освітній простір викладачі вищих медичних навчальних закладів України повинні не тільки враховувати новітні педагогічні стратегії сучасної вищої школи, а й оцінювати досвід досвідчених лікарів, науковців і знавців народної медицини [1]. Набування професійної компетентності, теоретичної і практичної підготовки до лікувальної діяльності можна реалізувати, зрозумівши історичні шляхи формування професії, що допомагає будувати повноцінну особистість функціонування фахівця вибраної галузі [2, 3].

У вищих медичних навчальних закладах при викладанні біології, фармакології, фармакогнозії, основ мануальної терапії та інших дисциплін необхідно згадати здобутки народної медицини, розвиток якої сприяв появі фітопрепаратів, акупунктури та інших способів лікування.

Народна медицина (НМ) має довгу історію і являє собою загальний підсумок накопичених знань, навичок і практики, які засновані на теоріях, вірі та досвіді корінних народів, представників різних культур, які їх застосовують для підтримки здоров'я, а також для профілактики, діагностики, покращання стану або ефективності лікування при фізичних і психічних розладах [4].

НМ у всьому світі є або основою для надання медико-санітарної допомоги, або доповненням до цієї допомоги. У деяких країнах народна, або нетрадиційна медицина, може називатися додатковою медициною (ДМ). Додаткова медицина, або «альтернативна» медицина визначає широкий набір видів практики у сфері охорони здоров'я, які не є частиною особливих традицій країни і не включені у головну систему медико-санітарної допомоги [5]. Термін НМ/ДМ об'єднує терміни НМ та ДМ, охоплює продукцію, практику лікарів та цілителів.

У резолюції Всесвітньої асамблеї охорони здоров'я «Народна медицина», прийнятої у 2009 р., Генеральному директору ВООЗ було запропоновано оновити «Стратегію ВООЗ в області народної медицини на 2002-2005 рр.» на основі досягнутого країнами прогресу і поточних нових завдань в області народної медицини. «Стратегія ВООЗ в області народної медицини 2014-2023 рр.» являє собою переглянутий документ, заснований на «Стратегії ВООЗ в області народної медицини 2002-2023 рр.», і визначає напрямки розвитку НМ та ДМ (НМ/ДМ) на найближчі

десять років [6]. НМ/ДМ – важлива і часто недооцінена частина медико-санітарної допомоги, яка існує майже в кожній країні світу, і попит на її послуги зростає. Якість, безпека та ефективність НМ/ДМ підтверджена практикою і сприяє забезпеченню доступу всіх людей до медичної допомоги. Зараз багато країн усвідомлюють необхідність розробки узгодженого, інтегрованого підходу до медико-санітарної допомоги, що дозволяє урядам, фахівцям-практикам і, що найбільш важливо, тим, хто користується послугами медико-санітарної допомоги, отримувати доступ до НМ/ДМ безпечним, економічним і результативним способом. Все більше країн поступово приходять до розуміння того вкладу, який НМ/ДМ вносить у зміцнення здоров'я і підвищення добробуту людей, а також надає системам охорони здоров'я більш комплексного характеру. Уряд і споживачі зацікавлені не тільки у використанні лікарських засобів рослинного походження, а і в даний час починають замислюватися над різними аспектами практики НМ/ДМ і діяльності цілителів, а також над можливостями їх інтеграції в систему надання медико-санітарної допомоги [6].

«Стратегія ВООЗ в області народної медицини 2014-2023 рр.» допоможе керівним працівникам охорони здоров'я розробляти рішення, які сприятимуть відповідному, більш широкому, розумінню проблематики зміцнення здоров'я пацієнта. Стратегія має дві основні мети: вона покликана підтримати зусилля держав-членів щодо використання потенційного внеску НМ/ДМ у зміцнення здоров'я, підвищення добробуту та розвитку медико-санітарної допомоги, орієнтованої на людину, і сприяти ефективному і безпечному застосуванню НМ/ДМ шляхом регулювання продукції, практики і діяльності цілителів. Зазначені цілі будуть досягнуті шляхом реалізації трьох стратегічних завдань: 1) створення бази знань і формування національної політики; 2) підвищення безпеки, якості та ефективності за допомогою регулювання; 3) сприяння загальному охопленню населення послугами охорони здоров'я шляхом інтеграції послуг НМ/ДМ і самопомоги в національну систему охорони здоров'я.

Стратегія ВООЗ повинна надати підтримку державам-членам: у використанні потенційного внеску НМ у забезпечення здоров'я, благополуччя і медико-санітарної допомоги, орієнтованої на людей; сприяння, при необхідності,

безпечному і ефективному використанню НМ шляхом встановлення норм і правил, проведення наукових досліджень та інтеграції продукції, практики і практиків НМ/ДМ у систему охорони здоров'я.

Незважаючи на значний прогрес, досягнутий у здійсненні цієї стратегії у країнах світу, держави-члени продовжують стикатися з проблемами, пов'язаними: з розробкою і правозастосуванням політичних заходів, норм і правил; з інтеграцією, зокрема, визначенням і оцінкою стратегій і критеріїв для інтеграції НМ в національну систему охорони здоров'я та систему первинної медико-санітарної допомоги (ПМСД); з безпекою і якістю, особливо з оцінкою продукції і послуг, кваліфікацією фахівців-практиків, методологією та критеріями оцінки ефективності; з потенціалом контролю і регулювання реклами та рекламаций в області НМ/ДМ; з науковими дослідженнями і розробками; з підготовкою та підвищенням кваліфікації практиків НМ/ДМ; з інформацією і комунікацією, зокрема, обміном інформацією про політичні заходи, норми і правила, профілі послуг і результати наукових досліджень або використання надійних джерел об'єктивної інформації для споживачів.

Держави-члени можуть досягти зазначених цілей шляхом зосередження активності в наступних трьох стратегічних напрямках:

1. Сформувати базу знань, яка дозволить активно управляти НМ/ДМ шляхом здійснення відповідної національної політики, яка розуміє і визнає роль та потенціал НМ/ДМ;

2. Посилити контроль якості, підвищити безпеку, раціональне використання і ефективність НМ/ДМ шляхом регулювання продукції, практики і практиків НМ/ДМ в рамках підготовки та підвищення кваліфікації кадрів, удосконалення навичок, послуг і методів лікування;

3. Сприяти загальному охопленню послугами охорони здоров'я шляхом інтеграції послуг НМ/ДМ у системи охорони здоров'я і медичної самопомоги, використовуючи потенціал НМ/ДМ для підвищення якості медико-санітарних послуг і поліпшення результатів у галузі охорони здоров'я, а також для забезпечення споживачам можливостей усвідомленого вибору у сфері догляду за своїм здоров'ям.

ВООЗ підтримує НМ/ДМ у зв'язку з тим, що завдання ВООЗ – допомагати порятунку життів і зміцненню здоров'я. ВООЗ надає сприяння в цьому питанні за наступними напрямками: полегшуючи інтеграцію НМ/ДМ в національні системи охорони здоров'я шляхом надання допомоги державам-членам при розробці їх власної національної політики в цій галузі; розробляючи рекомендації щодо НМ/ДМ шляхом підготовки та надання міжнародних стандартів, технічних інструкцій та методологій для наукових досліджень щодо продукції, практики НМ/ДМ і цілителів; заохочуючи стратегічні наукові розробки в області НМ/ДМ шляхом підтримки клінічних досліджень з проблем безпеки і ефективності НМ/ДМ; пропагуючи раціональне використання НМ/ДМ шляхом сприяння за-

стосування НМ/ДМ, що базується на фактичних даних; а також будучи посередником у поширенні даних про НМ/ДМ, виступати в якості інформаційно-аналітичного центру для обміну такими даними.

Продукція і практика НМ/ДМ, що застосовуються в якомусь одному регіоні, використовуються по всьому світу як доповнення до послуг місцевої системи охорони здоров'я, роблячи НМ/ДМ світовим феноменом.

Практика НМ/ДМ значно розрізняється між країнами. При цьому деякі види практики оцінюються по-різному, в залежності від національної культури, сприйняття і доступності народної медицини. Одним з видів практики, в якому досягнутий значний прогрес, є акупунктура. Будучи методом народної китайської медицини, акупунктура в даний час широко застосовується в усьому світі.

Для вдосконалення безпечних видів кваліфікованої практики НМ/ДМ держави-члени розробили норми і правила, що стосуються якості та кількості послуг НМ/ДМ, а також сертифікації та навчання практиків НМ/ДМ, включаючи цілителів, які використовують НМ/ДМ у своїй практиці [7].

У країнах світу відзначається прогрес у створенні національних науково-дослідних інститутів у галузі НМ/ДМ. Кількість держав-членів, які повідомили про наявність національного науково-дослідного інституту з питань НМ/ДМ, значно збільшилася. Київський медичний університет УАНМ має значний досвід у навчанні, тестуванні та атестації цілителів, а також у викладанні основ народної медицини студентам. Певні знання з народної медицини отримують студенти та слухачі факультету підвищення кваліфікації в Національному медичному університеті ім. О. О. Богомольця та в інших вищих медичних закладах України.

При викладанні основ НМ/ДМ слухачів і студентів знайомлять з стратегічними планами ВООЗ щодо розвитку НМ/ДМ, які включають продовження надання підтримки і технічного керівництва державам-членам шляхом розробки відповідних документів та інструментів, що стосуються вивчення політичних заходів, проведення наукових досліджень, збереження і сталого використання ресурсів; сприяння міжнародному співробітництву в галузі наукових досліджень, стосуються підвищення обізнаності всіх зацікавлених сторін у питаннях біологічного різноманіття та охорони природних ресурсів; організацію навчально-практичних семінарів з формулювання політики, методології та етики наукових досліджень, а також з питань збереження ресурсів; здійснення збирання і поширення відповідної інформації [8].

Визначені наступні стратегічні дії держав-членів: виявляти існуючі стандарти, заходи політики, норми і правила, які дозволяють забезпечити якість і безпеку продукції; оцінювати потреби та визначати пріоритетні галузі, які потребують регулювання, спираючись на оцінку ризиків і прагнучи захищати можливості споживчого вибору; підвищувати доступність НМ/ДМ і довіру до неї шляхом розробки і впровадження належної нормативно-правової

бази, яка дозволить забезпечити безпечне використання продукції НМ/ДМ; піклуватися про впровадження основних елементів нормативно-правової бази, які забезпечують якість, безпеку та ефективність НМ/ДМ.

Метою «Стратегії ВООЗ в галузі народної медицини 2014-2023 рр.» є надання підтримки державам-членам у сферах: використання потенційного внеску НМ/ДМ у поліпшення здоров'я, благополуччя і медичної допомоги, орієнтованої на потреби населення; сприяння безпечному та ефективному використанню НМ/ДМ з допомогою регулювання, оцінки та інтеграції продуктів, практики і практиків НМ/ДМ у системі охорони здоров'я, згідно з обставинами.

Стратегія розроблена з метою допомогти державам-членам у визначенні та пріоритизації потреб, забезпеченні ефективного надання послуг і розробці належних норм, правил і політичних заходів для забезпечення безпечного використання продуктів і практики НМ/ДМ. Важливо пам'ятати, що дана стратегія носить лише рекомендаційний характер і покликана допомогти країнам у визначенні стратегічних цілей в області НМ/ДМ відповідно до їх національних можливостей, пріоритетів, відповідних законодавств і обставин. У зв'язку з цим ВООЗ вважає своїм обов'язком проводити моніторинг впровадження даної стратегії та здійснювати її максимально широке поширення.

В останні десятиріччя підвищувалася зацікавленість фітотерапією [9], яка є частиною альтернативної медицини та як дисципліна викладається в ряді вищих медичних навчальних закладів України. Фітотерапія – метод лікування захворювань за допомогою лікарських засобів рослинного походження, що містять комплекси біологічно активних речовин, максимально повно вилучених з цілої рослини або окремих її частин [10]. В основі методу також лежить історичний аспект [11]. З незапам'ятних часів для лікування використовувалися саме рослини. Нині лікарі та студенти набувають навичок з використання лікарських засобів рослинного походження в комплексній, превентивній та реабілітаційній терапії [12]. Історія застосування лікарської рослинної сировини і препаратів на її основі більш давня, ніж історія застосування лікарських засобів, що є продуктами хімічного синтезу і біологічних препаратів. Хімічний склад дикорослої лікарської рослинної сировини, як правило, досить складний і активні компоненти, що містяться в ньому, часто невідомі або відомі частково і вивчені не до кінця. Крім того, багато з цих компонентів нестабільні, а сировина має природне походження і в хімічному відношенні непостійна. Вміст активних і баластних речовин істотно змінюється не тільки в залежності від виду рослини, а й від зовнішніх факторів

– місця зростання, хімічного складу ґрунтів, температури і вологості, особливостей збирання цієї сировини (наприклад, час доби), умов сушіння, переробки і зберігання (все та ж температура і вологість) і ще багатьох чинників. Для оцінки якості фітопрепаратів необхідно також класифікувати лікарські рослини, що входять до їхнього складу, зокрема, визначити їх вид і сорт, взяти до уваги використовувані частини рослини, врахувати наявність сторонніх домішок. При отриманні фітопрепаратів комплексного складу стає ще складніше врахувати те, наскільки взагалі сумісні компоненти різних лікарських рослин [13-15].

У світлі доказової медицини проблематичною є не тільки ефективність фітопрепаратів, але й їх безпека. Безпека та ефективність фітопрепаратів важко доводиться з наукової точки зору, а також значною мірою залишається невивченою. Більшість з лікарських рослин, вважають дослідники, найімовірніше, всупереч стереотипу, все ж викликає побічні ефекти.

Одним із шляхів отримання ефективних, безпечних і стандартних фітопрепаратів є впровадження концепції отримання стандартної лікарської рослинної сировини. Її втіленням став фітоніринг – самостійна медична науково-технологічна концепція фітотерапевтичного напрямку, яка базується, з одного боку, на знаннях в області фітотерапії та застосуванні лікарських рослин, а з іншого – на використанні можливостей, які надаються науково-технічним прогресом. Концепція розроблена професором Міхаелем Поппом.

Препарати, в основі яких лежить ідея фітоніринга, значно відрізняються від традиційних фітопрепаратів, оскільки їх одержання базується на кількох принципах: відбір насіння і вирощування «ідеальної рослини» з найбільшим вмістом корисних компонентів у найбільш оптимальних природних умовах; обробка та екстракція за запатентованим компанією методом низькотемпературної вакуумної екстракції з максимальним збереженням активних речовин лікарської рослинної сировини; виробництво готового стандартизованого продукту з контролем якості на всіх етапах; використання принципів доказової медицини для дослідження ефективності та безпеки препаратів [11].

Не менш важливим є те, що для отримання якісних фітопрепаратів і відтворення їх постійного складу потрібне дотримання особливих умов не стільки на етапі виробництва, скільки на етапі втілення розробки продукту, починаючи з селекції насіння лікарських рослин, які потім увійдуть до складу фітопрепарату. Лише тоді фітотерапія і лікарські засоби на рослинній основі можуть цілком відповідати принципам доказової медицини, бути ефективними і безпечними, продовжувати кращі традиції народної медицини.

Література

1. Артемов В. До питання категорії професійної зрілості, компетентності та готовності / В. Артемов // Пробл. освіти. – 2011. – № 66, Ч. 1. – С. 163-165.

2. Сорокман Т. В. Шляхи удосконалення якості освіти у вищому медичному навчальному закладі / Т. В. Сорокман, С. В. Сокольник, Л. В. Швейгар [та ін.] // Мед. освіта. – 2014. – № 1. – С. 107-115.

3. Загринчук Г. Я. Підготовка фахівців у вищих навчальних закладах України в сучасних умовах на основі комплексного підходу / Г. Я. Загринчук, В. П. Марцінюк, Р. Мисула // *Мед. освіта*. – 2013. – № 3. – С. 8-11.
4. Ариба С. Г. Народная медицина абхазов / С. Г. Ариба. – М., 2007. – 217 с.
5. Корман Д. Б. Альтернативная терапия рака / Д. Б. Корман // *Практ. онкол.* – 2007. – Т. 8, № 4. – С. 235-244.
6. Стратегия ВОЗ в области народной медицины 2014-2023 гг. – Издание ВОЗ, 2013. – 80 с.
7. Ермакова Е. Е. Народная медицина: взгляд со стороны официальной медицины (по данным пилотного опроса) / Е. Е. Ермакова // *Вест. Тюмен. гос. универ.* – 2006. – № 4. – С. 43-49.
8. Нетрадиционные оздоровительные методики и технологии: учебное пособие / С. П. Миронова, Т. К. Хозяинова-Цегельник. – 3-е изд., доп. – Екатеринбург: Изд-во Рос. гос. проф.-пед. ун-та, 2013. – 194 с.
9. Чекман І. С. Клінічна фітотерапія / І. С. Чекман. – К.: ТОВ «Рада», 2006. – 656 с.
10. Фитотерапия: Методические рекомендации МЗ РФ 2000/63/ Карпеев А. А., Киселева Т. Л., Коршикова Ю. И., Лесиовская Е. Е., Саканян Е. И. // В кн.: *Фитотерапия: нормативные документы / Под общ.*

ред. А. А. Карпеева, Т. Л. Киселевой. – М.: Изд-во ФНКЭЦ ТМДЛ Росздрава, 2006. – С. 9-42.

11. Юдин В. Фитотерапия: прошлое, настоящее и будущее / В. Юдин // *Укр. мед. часопис*. – 2010. – № 2. – С. 13-20.
12. Гарник Т. П. Сучасний стан та перспективи фітотерапії / Т. П. Гарник, В. А. Туманов, В. О. Петріцева, К. В. Гарник // *Актуальні питання народної і нетрадиційної медицини. Матеріали наукового симпозиуму з міжнародною участю*. – К., 2014. – С. 31-36.
13. Экстракционные методы изготовления лекарственных средств из растительного сырья: учебно-методическое пособие / М. В. Леонова, Ю. Н. Климочкин. – Самара. Самар. гос. техн. ун-т., 2012. – 118 с.
14. Грицик А. Р. Дослідження анатомічної будови трави рути садової (*Ruta graveolens* L.) / А. Р. Грицик, М. В. Мельник // *Фармац. журн.* – 2013. – № 4. – С. 82-88.
15. Юцишена О. В. Кількісне визначення різних груп вуглеводів в листі, стеблах та суцвіттях вітексу священного (*Vitex agnus-castus* L.) та вітексу коноплевидного (*Vitex cannabifolia* Sieb.) / О. В. Юцишена, О. О. Цуркан // *Фармац. журн.* – 2013. – № 4. – С. 89-94.

Надійшла до редакції 03.07.2014

УДК 615.322

І. С. Чекман, Н. О. Горчакова, Т. П. Гарник, В. А. Туманов ОСНОВИ НАРОДНОЇ МЕДИЦИНИ ПРИ ВИКЛАДАННІ ПРЕДМЕТІВ У ВИЩИХ МЕДИЧНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ УКРАЇНИ (Огляд літератури)

Ключові слова: народна медицина, додаткова медицина, фітотерапія, фітопрепарати.

В огляді літератури наведені дані щодо ролі народної, додаткової медицини, а також стратегії ВООЗ стосовно народної медицини 2014–2023 рр. Надані також відомості щодо фітотерапії, створення та значення фітопрепаратів для медицини. Показані стратегії ВООЗ стосовно держав, що розвивають народну медицину, а також обов'язки держав, які беруть участь у прогресі народної медицини та фітотерапії.

И. С. Чекман, Н. А. Горчакова, Т. П. Гарник, В. А. Туманов ОСНОВЫ НАРОДНОЙ МЕДИЦИНЫ ПРИ ПРЕПОДАВАНИИ ПРЕДМЕТОВ В ВЫСШИХ МЕДИЦИНСКИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЯХ УКРАИНЫ (Обзор литературы)

Ключевые слова: народная медицина, дополнительная медицина, фитотерапия, фитопрепараты.

В обзоре литературы приведены данные о роли народной, дополнительной медицины, а также стратегии ВОЗ в отношении народной медицины 2014–2023 гг. Даны также сведения по фитотерапии, созданию и значении фитопрепаратов для медицины. Показаны стратегии ВОЗ в отношении государств, которые развивают народную медицину, а также обязанности государств, которые принимают участие в прогрессе народной медицины и фитотерапии.

I. S. Chekman, N. O. Gorchakova, T. P. Garnyk, V. A. Tumanov BASICS OF TRADITIONAL MEDICINE IN THE TEACHING OF SUBJECTS IN HIGHER MEDICAL SCHOOLS OF UKRAINE (Literature review)

Keywords: traditional medicine, complementary medicine, phytotherapy, phytopharmaceuticals.

In the literature review it is presented the data about the role of traditional, complementary medicine, and the strategy of the WHO traditional medicine strategy 2014–2023. It is shown in formation about phytotherapy, creation and the value of herbal remedies for medicine. It is revealed WHO traditional medicine strategy in relation to countries, that develop traditional medicine, as well as the responsibilities of the countries, they take part that participate in the progress of traditional medicine and phytotherapy.

